VIDINĖS KETURIŲ PRIEBALSIŲ GRUPĖS IR JŲ DAŽNUMAS LIETUVIŲ KALBOJE

Agnė Bielinskienė

Vytauto Didžiojo universitetas, Daukanto g. 50, LT-3000 Kaunas

1.1. Tik pastaruoju dešimtmečiu atsirado galimybė tirti kalbos reiškinių vartojimo dažnumą pasitelkiant tekstyną, kaip dabartinės kalbos duomenų šaltinį. Nors tekstynų lingvistika labiau koncentruojasi į leksikologiją ir leksinę gramatiką (Marcinkevičienė, 2000: 36), bet dabartinės technologijos leidžia pažvelgti ir į fonetikai ar fonologijai rūpimus dalykus. Tekstyną sudaro didelis tekstų kiekis, todėl juo remiantis galima gana tiksliai aprašyti priebalsinių samplaikų modelius bei jų dažnumą.

Lietuvių kalbotyroje priebalsių junglumą bene išsamiausiai yra aprašęs A. Girdenis (1995), yra išspausdinta jo ir bendraautorių straipsnių (Girdenis, Strimaitienė, 1978; Girdenis, Karosienė, 1995). Lietuvių bendrinės kalbos priebalsių junginiai pateikti A. Pupkio disertacijoje (Pupkis, 1966). V. Karosienės (1985, 1989), I. Kruopienės (2000) darbuose didesnis dėmesys kreipiamas į skiemens ir šaknies struktūrą, todėl nagrinėjama ir priebalsių bei jų junginių sintagmatika. Išsamiausiai apie vidines keturių priebalsių grupes bei apskritai apie priebalsinius junginius, neretai lygindama juos su anglų kalba, yra rašiusi M. Strimaitienė (1979). Vidinius priebalsių junginius ji skirsto į dvi grupes: nesandūrinius, priebalsių junginius, susidarančius morfemos viduje, ir sandūrinius, susidarančius morfemų sandūroje (Strimaitienė, 1979: 48). Fonetikoje daugiau dėmesio skiriama nesandūriniams priebalsių junginiams, o sandūriniai dažnai laikomi periferija.

1.2. Medžiaga, padedanti nustatyti keturnarius lietuvių kalbos priebalsinius modelius ir jų dažnumą, rinkta iš Vytauto Didžiojo universitete parengto Dabartinės lietuvių kalbos tekstyno grožnės literatūros dalies, kuri sudaro 8% viso tekstyno. Grožinės literatūros dalį sudaro 395 001 žodžio forma, iš kurių 0,7%, arba 2787 atvejais žodžių vidiniuose skiemenyse pasitaikė keturnariai priebalsiniai junginiai. Kaip matyti, tokie priebalsių junginiai kalboje gana reti.

Darbo tikslas – aprašyti visas įmanomas bei grožinėje tekstyno dalyje pavartotas keturnares priebalsines samplaikas. Nepaliekami nuošalyje ir labai dažni (net 32,1% visų nagrinėjamų žodžių) lietuvių kalboje vartojami tarptautiniai žodžiai. Visos priebalsinės samplaikos skirstomos į modelius, kurie padeda aprašyti būdingiausius lietuvių kalbos priebalsinių samplaikų atvejus.

1.3. Skiemuo turi centrinę dalį, kurią paprastai sudaro balsiai ar dvigarsiai, ir periferiją, ją sudaro vienas ar keli priebalsiai. Lietuvių kalboje skiemens periferijoje gali būti ne daugiau kaip keturi priebalsiai. Keturių priebalsių samplaika būdinga tik vidiniams žodžio skiemenų priebalsiniams junginiams tarp dviejų balsių.

Vidines keturių priebalsių grupes sudaro ne bet kokie ir ne bet kaip išsidėstę priebalsiai. Jie paklūsta kalbos sistemai ir beveik niekada nesudaro sunkiai ištariamų samplaikų. Jei tokios samplaikos ir susidaro, tai natūraliai kalboje jos neutralizuojamos.

Keturnarėms priebalsių grupėms būdingos tokios samplaikos, kurios vartojamos ir trinariuose bei dvinariuose priebalsių junginiuose. Tai yra dėsninga: „kiekvienam keturnariam junginiui atliepia -TST[1]- arba -TSR- tipo trinariai ir -ST-, -SR- tipo dvinariai, sudaryti iš tų pačių priebalsių“, junginiai (Girdenis, 1995: 117). Taip pat pastebėta, kad su keturnarėmis priebalsių grupėmis jungiasi tik trumpieji žodžių šaknies balsiai, tarsi kompensuodami savo trumpumą (Kruopienė, 2000; 78), o priebalsių išsidėstymui būdingas sonoriškumo didėjimas šaknies centro kryptimi (Karosienė, 1983: 39). Iš analizuojamųjų grožinės tekstyno dalies žodžių, kuriuos sudaro keturnarės priebalsių samplaikos, nėra nė vieno, kurio šaknies centrą sudarytų ilgasis balsis. Dažniausiai jį sudaro mišrusis dvigarsis, kurio antrasis dėmuo paprastai patenka į keturnarės priebalsių samplaikos sudėtį.

2.1. Tekstyno grožinės literatūros dalyje išryškėjo 4 keturnarių priebalsinių samplaikų tipai: 1) -RTST- (1227 žodžių formos, 44%); 2) -RTSR- (607, 21,8%); 3) -RSTR- (510, 18,3%); 4) -TSTR- (443, 15,9%).

Gausiausi ir įvairiausi yra -RTST- tipo priebalsiniai junginiai. Kiek retesni ir ne tokie įvairūs grožinės literatūros tekstyno dalyje yra -RTSR- tipo, rečiausi – -RSTR- ir -TSTR- junginiai. Pastarieji du tipai būdingi tarptautiniams žodžiams (tekstyno grožinėje dalyje jie sudaro beveik trečdalį, t. y. 32,1%, visų priebalsinių samplaikų).

2.1.1. **-RTST- tipo priebalsiniai junginiai** grožinėje tekstyno dalyje vartojami gausiausiai (1227 atvejai, 44%). Pavartotos 22 įvairių priebalsių grupės (žr. 1 lentelę). Prie šio modelio nagrinėjami ir -RTS͡č-, -RTS͡ʒ- modeliai, nes, fonologų nuomone, (Girdenis, 1995: 118), afrikatos *č, dž* priklauso T priebalsių poklasiui.

1 lentelė. **-RTST- tipo priebalsių grupės**

Priebalsių grupės	Formų skaičius	Procentai
1	*2*	*3*
-nkst-	390	31,8
-nkšč-	57	4,6
-nkšt-	209	17,1
-rkšt-	156	12,7
-rkšč-	63	5,1

[1] R – sklandieji priebalsiai; T – sprogstamieji priebalsiai; S – pučiamieji priebalsiai.

1 lentelės tęsinys		
1	*2*	*3*
-rgžd-	59	4,8
-rgždž-	9	0,7
-rpst-	59	4,8
-rpšč-	23	1,9
-rkst-	63	5,1
-lpst-	37	3,1
-lpšč-	1	0,1
-ntsp-	22	2,4
-rpšt-	29	2,2
-lkst-	27	1,8
-rkšk-	6	0,5
-lkšt-	5	0,4
-lkšč-	1	0,1
-ndšt-	4	0,3
-rgzd-	3	0,2
-mpst-	3	0,2
-mkšt-	1	0,1
Iš viso 22	1227	100

Rasti tokie -RTST- tipo priebalsinių grupių pavyzdžiai:

-nkst[2]-: (a)[3] *ankst* 161[4] (*ankstus, iš anksto, paankstinti*), *lankst* 98 (*lankstas, lankstus, lankstyti*), *linkst* 22 (*linksta*), *inkst* 13 (*inkstas*), *slankst* 7 (*slankstelis*), *brinkst* 5 (*brinksta, brinkstamumas*), *slenkst* 5 (*slenkstis*), *blankst* 4 (*blanksta, nublanksta*), *junkst* 3 (*prijunksta*), *menkst* 3 (*menksta, menkstantis*), *tvinkst* 3 (*tvinksta*), *dunkst* 2 (*dunkstelėjimas, dunkst*), *sunkst* 1 (*apsunksta*); (b) *dangst* 27 (*dangstyti*), *dingst* 13 (*dingsta, dingstis*), *brangst* 9 (*brangsta*), *stingst* 9 (*stingsta*), *springst* 2 (*springsta, užspringsta*), *bringst* 1 (*bringstantys*), *tingst* 1 (*aptingsta*), *tvangst* 1 (*tvangsta*);

-nkšč-: (a) *lanksč* 20 (*lanksčiau, lanksčiai, lanksčios*), *anksč* 8 (*anksčiau*), *slenksč* 7 (*slenksčiai*), *antinksč* 3 (*antinksčiai*); (b) *minkšč* 7 (*minkščiau*, *pusminkščiai*), *inkšč* 4 (*inkščia*), *krenkšč* 2 (*krenkščia*), *unkšč* 2 (*unkščia*), *ankšč* 1 (*ankščių*), *garunkšč* 1 (*garunkščio*), *prunkšč* 1 (*prunkščia*); (c)*dingsč* 1 (*dingsčių*);

-nkšt-: *minkšt* 107 (*minkštas, minkštimas, minkštinti, minkštinamasis*), *ankšt* 49 (*ankšta,*

[2] Čia ir kitur į minkštumą neatsižvelgta.

[3] Čia ir kitur raidinė numeracija rodo, jog pavyzdžiai priklauso skirtingoms grupėms, t. y. tose grupėse vidiniai priebalsiai patiria skardumo-duslumo asimiliaciją ir skiriasi užrašymo būdu.

[4] Čia ir kitur pateikiamas tik antraštinių formų skaičius.

ankštaras, ankštelė, ankštis, ankštinis, ankštuma, ankštybė), *mankšt* 35 (*mankšta, mankštintis*), *inkšt* 8 (*inkšti, inkštiras*), *žebenkšt* 4 (*žebenkštis*), *prunkšt* 3 (*prunkšti*), *unkšt* 2 (*unkštė*), *garunkšt* 1 (*garunkštis*);

-rkšt-: (a) *purkšt* 63 (*apipurkšti, nupurkštas, purkšt, purkštauja, purkšti, purkštukus, purkštuvai*), *švirkšt* 21 (*apšvirkšta, greitšvirkštis, išvirkštimas, išvirkštinės, susišvirkšti, įšvirkšti, švirkštą*), *šiurkšt* 18 (*šiurkštus*), *atvirkšt* 14 (*atvirkštinis*), *kibirkšt* 11 (*kibirkštis*), *gurkšt* 6 (*gurkštelėjo*), *virkšt* 5 (*virkštelė*), *barkšt* 3 (*barkštelėjo*), *jurkšt* 3 (*jurkštas*), *šmurkšt* 3 (*šmurkšt, šmurkštelėjo*), *šnerkšt* 3 (*prišnerkštas, apšnerkštas*), *čirkšt* 1 (*čirkšti*), *kabarkšt* 1 (*kabarkšt*), *tarkšt* 1 (*tarkšt*), *turkšt* 1 (*turkštis*); (b) *gergžt* 1 (*gergžti*), *girgžt* 1 (*girgžtelėjo*);

-rkšč-: *šiurkšč* 18 (*šiurkščios, šiurkščiai*), *išvirkšč* 11 (*išvirkščias, išvirkščiai*), *švirkšč* 11 (*švirkščia*), *kibirkšč* 9 (*kibirkščiavimas, kibirkščiuoja*), *atvirkšč* 7 (*atvirkščiai*), *šniurkšč* 3 (*šniurkščioti*), *virkšč* 3 (*virkščias*);

-rgžd-: (a) *bergžd* 18 (*bergždenikės, bergždi, bergždinė, bergždumą, bergždynus*), *girgžd* 16 (*girgžda, girgždesys, girgždėjo, sugirgždėjusios*), *gargžd* 12 (*gargžda, gargždiškis*), *žvirgžd* 8 (*žvirgždas, žvirgždyno, žvirgždėto*); (b) *purkšd* 3 (*apipurkšdami, purkšdami*), *turkšd* 1 (*turkšdavosi*)

-rgždž-: *bergždž* 8 (*bergždžias*), *gergždž* 1 (*gergždžiančios*);

-rpst-: (a)*tirpst* 22 (*aptirpsta, betirpstančio, ištirpsta, ištirpstant, neištirpsta, netirpsta, nutirpsta*), *verpst* 12 (*verpstes, verpstukai, prieverpstė*), *tarpst* 11 (*tarpsta*), *šiurpst* 4 (*šiurpsta*), *sirpsta* 3 (*prisirpsta, sirpsta*), *skirpst* 2 (*skirpstai*); (b) *garbst* 2 (*garbstymas*), *žvarbst* 2 (*tebežvarbstantis, žvarbstančiam*), *gerbst* 1 (*gerbstime*);

-rpšč-: (a) *šnarpšč* 4 (*nusišnarpščiau, šnarpščia, šnarpščiant*), *šnirpšč* 1 (*šnirpščia*); (b) *verpsč* 2 (*prieverpsčių, verpsčių*); (c) *darbšč* 16 (*darbščių, darbščiai*);

-rkst-: (a) *mirkst* 7 (*atmirksta, mirksta, permirksta*), *markst* 3 (*markstėsi*, *nesimarksto*), *burkst* 2 (*paburksta*), *pravirkst* 2 (*pravirksta*); (b) * vargst* 38 (*nenuvargstantys, nepavargsta, nepavargstantys, nevargsta, pasergsti, pavargsta*), *sergst* 5 (*sergsti*), *žargst* 2 (*apžargstydavo, pažargstytų*); (c) *burgzt* 1 (*burgzti*), *niurgzt* 1 (*niurgzti*), *urgzt* 1 (*urgzti*);

-lpst-: (a) *alpst* 4 (*alpsta*); *silpst* 7 (*apsilpsta, silpsta*);* (b) gelbst* 25 *(besigelbstinčių, gelbstantiems, gelbsti, išgelbsti, negelbsti, pagelbsti*), *apstulbst* 1 (*apstulbstu*);

-lpšč-: *gelbsč* 1 (*gelbsčiu*);

-rpšt-: (a) *šnirpšt* 3 (*nusišnirpštė, šnirpštelėjo, šnirpštė*), *šnarpšt* 1 (*šnarpštimo*); (b) *darbšt* 24 (*darbštus, darbštumas*), *garbšt* 1 (*garbštas*);

-lkst-: (a) vilkst* 8 (*vilkstinę*), *alkst* 7 (*alksta, praalksta*), *smilkst* 5 (*smilksta*); (b) *ilgst* 7 (*išsiilgsta, pasiilgsta, prailgsta*);

-ntsp-: *ventsp* 22 (*Ventspilis*);

-rkšk-: *purkšk* 6 (*apipurkškite, nepurkškite*);

-lkšt-: *šmulkšt* 5 (*Šmulkštys*);

-lkšč-:*šmulkšč* 1 (*Šmulkščio*);

-ndšt-: *mundšt* 3 (*mundštukiniams, mundštuko*), *rundšt* 1 (*rundštetas*);

-mpst-: *klimpst* 2 (*įklimpsta, klimpsta*), *kumpst* 1 (*sukumpsta*);

-rgzd-: *urgzd* 2 (*urgzdavo, urgzdamas*), *burgzd* 1 (*burgzdama*);

-mkšt-: *šimkšt* 1 (*šimkštakulio*).

Daugelis keturnarių priebalsių grupių visose žodžio formose išlaiko tuos pačius priebalsius, pavyzdžiui, *nepavargsta, nepavargstant, nepavargstanti, nepavargstantys, nepavargstančiu, nepavargstančių, nepavargstate, nepavargstu*; *silpsta, silpstant, silpstančius, silpstančią, silpstančių*; *alksta, alkstantį, alkstantįjį, alkstančiam, alkstančius, alkstančių* ir kt. Tačiau yra nemažai formų, kur priebalsių samplaikos paskutinis

priebalsis virsta afrikata, kartu neutralizuodamas ir pučiamųjų priebalsių koreliaciją. Tai būdinga priebalsių samplaikoms, kurių paskutinis narys yra *-t-* arba *-d-* (/*t, d*/→ /*č, dž*/). Tokių priebalsių samplaikų porų rasta 6: *-nkst-* / *-nkšč-* (*ankstus* / *anksčiau*); *-rkšt-* / *-rkšč-* (*kibirkštis* / *kibirkščiavimas*); *-rgžd-* / *-rgždž-* (*bergždi* / *bergždžias*); *-rpst-* / / *-rpšč-* (*verpstes* / *verpsčių*); *-lpst-* / *-lpšč-* (*gelbsti* / *gelbsčiu*); *-lkšt-* / *-lkšč-* (*Šmulkštys* / *Šmulkščio*) (žr. 1 lentelę).

Kadangi skardieji priebalsiai vartojami tik prieš skardžiuosius, o duslieji – tik prieš dusliuosius, todėl kai kuriose priebalsių grupėse įvyksta asimiliacija, pvz.: *-nkšč-* (*anksčiau, slenksčiai*), *-nkst-* (*apdangstyti, brangsta*), *-rkst-* (*išvargstate, sergsti*), *-lpst-* / *-lpšč-* (*apstulbstu, gelbsti* / *gelbsčiu*), *-rpst-* (*žvarbsta*), *-rpšt-* / *-rpšč-* (*garbštas, darbštus* / *darbščių*), *-lkst-* (*pasiilgsta*), *-rpst-* (*garbstymas, žvarbstančiam*), *-rgžd-* (*purkšdami, turkšdavosi*). Kai kurioms formoms būdingi abu minėtieji fonetiniai reiškiniai – ir minkštumo, ir skardumo asimiliacija: *-nkšč-* (*dingsčių*), *-lpšč-* (*gelbsčiu*). Vieno tipo priebalsių grupėje įvyksta net dviejų priebalsių asimiliacija: *-rkst-* (*burgzti, niurgzti*, *urgzti*).

Dėl šios priežasties kai kurios keturnarės priebalsių grupės gali būti užrašomos net keliais būdais[5]:

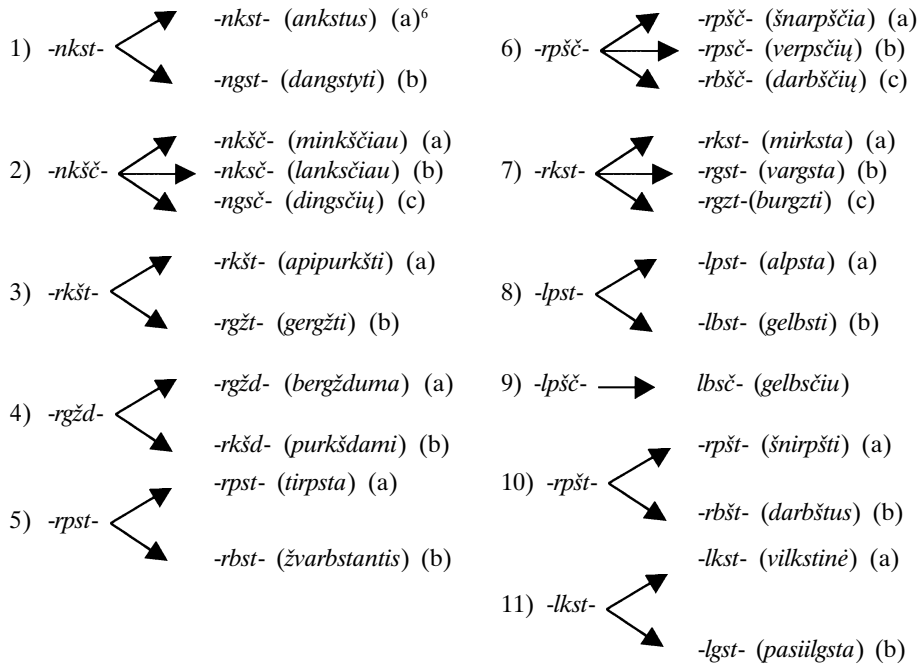

Gana nesunku pastebėti, jog kai kurios priebalsių grupės atkartoja viena kitos struktūrą, – skiriasi tik pirmieji nariai:

[5] Kadangi priebalsiniai junginiai nagrinėjami fonetiniu požiūriu, tai žiūrima ne tiek jų rašybos tradicijos, kiek garsinio aspekto. Tad vienai priebalsinei grupei gali atstovauti kelios samplaikos, besiskiriančios savo užrašymo būdu.

[6] Daugiau pavyzdžių žr. prie -RTST- tipo pateiktame žodžių sąraše.

-rkst- : -lkst- : -nkst-;
-rkšt- : -lkšt- : -nkšt- : -mkšt-;
-rkšč- : -lkšč- : -nkšč-;
-rpst- : -lpst- : — -mpst-;
-rpšč-: -lpšč-.

Šiose grupėse varijuoja tik R poklasio priebalsiai: dažniausiai *r* ir *l*, rečiau – *n, m*. R tipo priebalsiai, be abejo, būdami mišriojo dvigarsio antruoju sandu, papildo ir akustiniu požiūriu palengvina duslios -TST- tipo priebalsių samplaikos ištarimą (Karosienė, 1985: 19).

Kitos šios grupės priebalsių samplaikos turi netipišką struktūrą. Priebalsių samplaikose *-rgzd-* (*burgzdavo*), *-rgžd-* (*bergždi*), *-rgždž-* (*bergždžiai*) vartojami tik skardūs priebalsiai, dėl kurių susidaro gana sunkiai ištariama priebalsių sandūra. Gana retos *-rkšk-* (*nepurkškite*), *-ndšt-* (*mundštukas*) ir *-ntsp-* (*Ventspilis*) samplaikos. Jos pavartotos tik pavieniais atvejais.

Kai kurias priebalsių grupes iš pirmo žvilgsnio galima susieti su žodžių darybos ar kaitybos priemonėmis, nes tokių priebalsių samplaika primena kokį nors formantą. Paanalizavus atidžiau, tai pasitvirtina. Pavyzdžiui, samplaikos, kurios baigiasi priebalsiais *-st-, -št-/-šč-*, rodo, jog tai veiksmažodžių esamojo laiko formos, pavyzdžiui: *-nkst- (blanksta, brinksta, menksta, junksta), -nkšč- (inkščia, krenkščia, prunkščia), -rpst- (aptirpsta, betirpstančio, šiurpsta, sirpsta), -rkst- (mirksta, paburksta, pravirksta, nepavargsta), -lpst- (alpsta, silpsta, gelbsti, apstulbstu), -lkst- (alksta, smilksta, pasiilgsta), -mpst- (klimpsta, sukumpsta).* Priebalsis *d* dažnai rodo būtąjį dažninį laiką ar pusdalyvį, pavyzdžiui, *-rgzd- (urgzdavo, urgzdamas, burgzdama), -rgžd- (apipurkšdami, turkšdavosi*). Priebalsis *k* – liepiamąją nuosaką, pavyzdžiui, *-rkšk- (apipurkškite, nepurkškite*). Su priebalsine samplaika *-rkšt-* dažniausiai sudaromi ištiktukai arba garsažodinės prigimties kalbos dalys, pavyzdžiui: *kibirkštis, gurkštelėjo, čirkšti, kabarkšt, tarkšt, turkštis, gergžti, girgžtelėjo, įšvirkšti* ir t. t.

2.1.2. **-RTSR- tipas** pagal formų gausumą yra antrasis. Grožinėje tekstyno dalyje pavartota 607 (21,8%) šio tipo priebalsinių junginių formų. Kad šis tipas nėra toks įvairus kaip -RTST-, rodo tai, jog rasta 17 priebalsių grupių (žr. 2 lentelę).

2 lentelė. **-RTSR- tipo priebalsių grupės**

Priebalsių grupės	Formų skaičius	Procentai
1	*2*	*3*
-nksm-	188	31,0
-nksn-	142	23,4
-lksn-	92	15,2
-rkšn-	38	6,3
-rkšl-	34	5,6
-lkšv-	22	3,6

2 lentelės tęsinys		
1	*2*	*3*
-rksn-	15	2,5
-nkšl-	15	2,5
-rpsn-	14	2,3
-nkšn-	11	1,8
-lksm-	10	1,6
-rksm-	10	1,6
-lkšn-	6	1,0
-lksv-	4	0,7
-rgzl-	3	0,5
-nksv-	2	0,3
-rpsm-	1	0,2
Iš viso 17	607	100

Rasti tokie šių priebalsinių grupių pavyzdžiai:

-nksm-: *linksm* 130 (*linksma*), *kenksm* 47 (*kenksmingas*), *unksm* 6 (*paunksmė*), *trenksm* 5 (*trenksmas*);
-nksn-: (a) *plunksn* 46 (*plunksna*), *linksn* 32 (*linksniai*), *unksn* 12 (*paunksnis*), *dunksn* 1 (*dunksnojo*); (b) *žingsn* 51 (*žingsniai*);
-lksn-: (a) *alksn* 59 (*alksnis*), *dulksn* 7 (*dulksna*), *malksn* 2 (*malksna*), *Telksn* 2 (*Telksnys*); (b) *žvilgsn* 22 (*žvilgsnis*);
-rkšn-: *gurkšn* 22 (*gurkšnoti*), *šerkšn* 13 (*šerkšnas*), *kirkšn* 2 (*kirkšnis*), *verkšn* 1 (*verkšnionių*);
-rkšl-: *verkšl* 17 (*verkšlenti*), *čiurkšl* 9 (*čiurkšlė*), *tirkšl* 7 (*tirkšliškiai*), *terkšl* 1 (*terkšle*);
-lkšv-: *balkšv* 11 (*balkšvas*), *pilkšv* 11 (*pilkšvas*);
-rksn-: *akimirksn* 8 (*akimirksnis*), *verksn*4 (*verksnys*);
-nkšl-: *rankšl* 15 (*rankšluostis*);
-rpsn-: *tarpsn* 14 (*tarpsnis*);
-nkšn-: *vinkšn* 11 (*Vinkšna*);
-lksm-: *valksm* 6 (*valksma*), *dvelksm* 4 (*dvelksmas*);
-rksm-: *verksm* 10 (*verksmas*);
-lkšn-: *kulkšn* 5 (*kulkšnis*), *telkšn* 1 (*telkšnojo*);
-rgzl-: *niurgz* 3 (*niurgzlus*);
-lksv-: *pilksv* 1 (*pilksvas*), *vilksv* 1 (*vilksviniuose*);
-nksv-: *lanksv* 2 (*lanksva*);
-rpsm-: *tirpsm* 1 (*tirpsmas*).

Dvi -RTSR- modelio priebalsių grupės – *-lksn-* ir *-nksn-* – kai kuriais atvejais turi dvejopą foneminę išraišką. Dauguma pavyzdžių turi jau minėtus *-lksn-* ir *-nksn-* priebalsinius junginius, pavyzdžiui, *plunksna, linksniai, paunksnis*; *alksnis, dulksna*.

Kai kuriuose pavyzdžiuose priebalsiai patiria asimiliaciją, pavyzdžiui, *žingsniai, žingsniuoti; žvilgsnis*.

Taigi du priebalsiniai junginiai gali būti užrašomi skirtingai

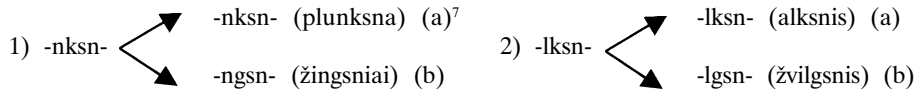

Dauguma -RTSR- tipo priebalsinių grupių būdingos vardažodžiams, dažniausia daiktavardžiams, rečiau būdvardžiams. Joms būdingesni priebalsiai *m, n*, esantys priebalsinės samplaikos gale, pavyzdžiui, *-nksm-* (*paunksmė*, *trenksmas*), *-nksn-* (*plunksna, linksniai, žingsniai*), *-lksn-* (*alksnis, dulksna, malksna*), *-rkšn-* (*šerkšnas, kirkšnis*), *-rksn-* (*akimirksnis, verksnys*), *-rpsn-* (*tarpsnis*), *-lksm-* (*valksma, dvelksmas*), *-rksm-* (*verksmas*), *-rpsm-* (*tirpsmas*). Priebalsinių samplaikų pabaigoje esantis priebalsis *v* dažniausiai rodo būdvardį, pavyzdžiui, *-lksv-* (*pilksvas*), *-lkšv-* (*balkšvas, pilkšvas*).

Nemaža dalis -RTSR- tipo priebalsių samplaikų, kaip ir -RTST- tipo, turi panašią struktūrą, pavyzdžiui:

-nksm- : -lksm- : -rksm-;
-nksn- : -lksn- : -rksn-;
-nkšn- : -lkšn- : -rkšn- ;
-nksm- : -lksm- : -rksm-;
-nkšl-: — -rkšl-;
-nksv- : -lksv- — .

Visose grupėse dažniausiai pasikartoja priebalsis *n,* rečiau *l* ir *r* (nors apskritai priebalsiu *r* prasidedančių keturnarių priebalsinių samplaikų daugiausia), visai nepasitaikė priebalsio *m*. Kitokios struktūros yra samplaikos *-lkšv-*, *-rpsn-*, *-rgzl-*, *-rpsm-*.

Iš statistinės analizės matyti, kad ir -RTSR- tipas yra gana dažnas. Ypač gausiai tekstyne vartojamos *-nksm-*, *-nksn-*, *-lksn-* priebalsių samplaikos. Taigi jos taip pat yra vienos dažnesnių keturnarių priebalsinių samplaikų lietuvių kalboje.

2.1.3. **-TSTR- tipo priebalsių junginiai** vartojami daug rečiau nei -RTSR- ir -RTSR-. Jie sudaro 15,9% visų junginių. Šiam tipui būdingos tik 5 priebalsių grupės, tačiau jos palyginti gausios (žr. 3 lentelę).

3 lentelė. **-TSTR- tipo priebalsių grupės**

Priebalsių grupės	Formų skaičius	Procentai
-kstr-	130	29,3
-pstr-	103	23,3
-kspl-	95	21,4
-pskr-	58	13,1
-kspr-	57	12,9
Iš viso 5	443	100

[7] Daugiau pavyzdžių žr. prie -RTSR- tipo pateiktame žodžių sąraše.

Tik vienas šios grupės modelis būdingas lietuviškiems žodžiams:
-pskr-: *apskrit* 56 (*apskritas, apskritai, apskritis, apskritimas*), *apskret* 2 (*apskretęs*);

Keturios priebalsių grupės būdingesnės tarptautiniams žodžiams. Kadangi jie dažniausiai sudurtiniai, tai tarp jų dėmenų susidaro keturnarės priebalsinės samplaikos:

-pstr-: *abstrak* 61 (*abstrakcija*), *abstrah* 21 (*abstrahuoti*), obstruk* 10 (*obstrukcinė*), substrat* 10 (*substratas*), substrak* 1 (*substraktas*);
-kspl-: *eksplo* 69 (*eksploatuoti*), *eksplik* 17 (*eksplikacija*), *eksplic* 5 (*eksplicitinis*), *eksplant* 2 (*eksplantantai*), *eksplioz* 2 (*ekspliozyvus*);
-kstr-: *ekstravag* 22 (*ekstravagancija*), *ekstremal* 21 (*ekstremalus*), *ekstrakt* 13 (*ekstraktas*), *ekstremist* 6 (*ekstremistas*), *ekstravert* 5 (*ekstravertas*), *ekstruduot* 3 (*ekstruduoti*), *fokstrot* 3 (*fokstrotas*), *ambidekstr* 1 (*ambidekstrai*), *ekstrūz* 1 (*ekstrūzinis*);
-kspr-: *ekspres* 22 (*ekspresas, ekspresija*), *ekspresyv* 17 (*ekspresyvus*), *ekspresioniz* 6 (*ekspresionizmas*), *eksprom* 4 (*expromtas*), *ekspresij* 3 (*ekspresija*).

Taip pat labai dažnai vartojamas formantas *ekstra-*. Jis sudaro daugiau nei pusę -TSTR- modelio pavyzdžių, pvz.: *ekstraordinarinis, ekstrasensas, ekstrafunkcionalus, ekstrakosminis, ekstralingvistinis, ekstrasocialus* ir kt.

2.1.4. Visi **-RSTR- tipo priebalsiniai junginiai** į lietuvių kalbą atėję iš kitų kalbų. Jie sudaro 18,3% visų tiriamų junginių. Rastos dvi šio tipo priebalsinės samplaikos: - *nstr-* (492 žodžio formos, 96,5%) ir *-nskr-* (18 žodžio formų, 3,5%).

-nstr-: *konstr* 248 (*konstruktorius, dekonstrukcija, konstravimas, rekonstruoti*), *monstr* 113 (*monstras, demonstracija, demonstruoti, demonstravimas*), *instrument* *74 (instrumentas, instrumentacija*), *instruk* 48 (*instrukcija*, *instruktorius, instruktažas, instruktuoti*), *menstruac* (*menstruacijos*);
-nskr- priebalsinės grupės būdingos priešdėliniams ar sudurtiniams tarptautiniams žodžiams: *-nskr-*: *transkrib* 9 (*transkribcija, transkribuoti*), *inskrip* 2 (*inskripcija*), *sanskrit* 7 (*sanskritas*).

3.1. **Lietuvių kalbos keturnarių priebalsinių grupių dažnumas**. Dabartinės lietuvių kalbos tekstyno grožinės literatūros dalyje iš viso rasta 40 keturnarių priebalsių grupių, būdingų tik lietuvių kalbos žodžių formoms, ir 7, būdingos tarptautiniams žodžiams. Dažniausiai vartojama priebalsių grupė *-nkst-* (20,6%) (kitų dažnumą žr. 4 lentelėje ir 3 paveiksle). Beveik trečdalį (32,1%) nagrinėjamų pavyzdžių sudaro tarptautinių žodžių formos (žr. 5 lentelę).

Pirmoje priebalsinės samplaikos pozicijoje dažniausiai eina R tipo priebalsis (41 priebalsių grupė), vidurinėje pozicijoje tik -TS- (39) arba -ST- (8), galinėje pozicijoje – R (25). Pirmoje ir galinėje pozicijose niekada nebūna S tipo priebalsių.

Pirmoje priebalsinės samplaikos pozicijoje dažniausiai vartojamas priebalsis *r* (17 priebalsių grupių), rečiausiai vartojami *m* ir *p* (2); kiti priebalsiai: *n* (12), *l* (10), *k* (3). Lyginant raidžių dažnumo santykį samplaikose su P. Skirmanto (Skirmantas, 1997: 83) raidžių dažnumo analizės rezultatais, matyti, jog jie gana panašūs (1 pav.).

Vidurinėje pozicijoje dažniausiai pasitaikanti priebalsių samplaika *-kš-* (14 priebalsių grupių), nedaug retesnė *-ks-* (11 priebalsių grupių). Kitos samplaikos vartojamos daug rečiau: *-ps-* (5); *-pš-,-sk-, -st-* (3); *-gž-, -gz-, -sp-* (2), *-dš-, -ts-* (1).

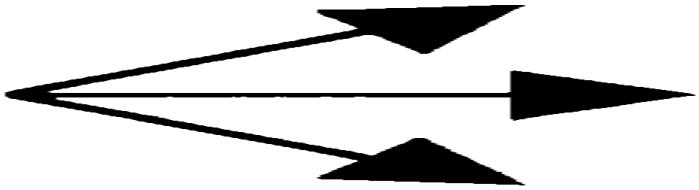

1 pav. P. Skirmanto (kairėje) ir šio darbo (dešinėje) raidžių, esančių pirmoje samplaikų pozicijoje, dažnumo grafinės schemos

Galinėje samplaikų pozicijoje vyrauja R tipo priebalsiai (25 iš 47): *r* (6), *n* (7), *l* (4), *m* (4), *v* (3). T tipo priebalsių 22: *t* (12), *č* (5), *d* (2), *dž* (1), *p* (1), *k* (1). Palyginus su P. Skirmanto raidžių dažnumu, matyti, jog priebalsinių samplaikų galinėse pozicijose vartojami ne patys dažniausi priebalsiai (2 pav.).

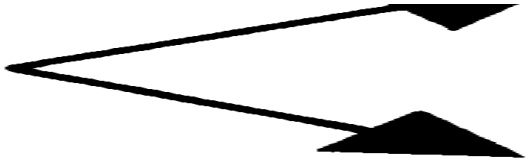

2 pav. P. Skirmanto (kairėje) ir šio darbo (dešinėje) raidžių, esančių galinėje samplaikų pozicijoje, dažnumo grafinės schemos

4 lentelė. **Keturnarės priebalsių grupės, būdingos lietuvių kalbos žodžiams**

Priebalsių grupės	Formų skaičius	Procentai
1	*2*	*3*
-nkst-	390	20,6
-nkšt-	209	11
-nksm-	188	9,9
-rkšt-	156	8,3
-nksn-	142	7,5
-lksn-	92	4,9
-rkšč-	63	3,3
-rkst-	63	3,3
-rgžd-	59	3,1
-rpst-	59	3,1
-pskr-	58	3,1
-nkšč-	57	3
-rkšn-	38	2
-lpst-	37	2

4 lentelės tęsinys

1	*2*	*3*
-rkšl-	34	1,8
-rpšt-	29	1,5
-lkst-	27	1,4
-rpšč-	23	1,2
-ntsp-	22	1,2
-lkšv-	22	1,2
-rksn-	15	0,8
-nkšl-	15	0,8
-rpsn-	14	0,7
-nkšn-	11	0,6
-lksm-	10	0,5
-rksm-	10	0,5
-rgždž-	9	0,5
-rkšk-	6	0,3
-lkšn-	6	0,3
-lkšt-	5	0,3
-ndšt-	4	0,2
-lksv-	4	0,2
-rgzd-	3	0,2
-mpst-	3	0,2
-rgzl-	3	0,2
-nksv-	2	0,1
-lpšč-	1	0,05
-lkšč-	1	0,05
-mkšt-	1	0,05
-rpsm-	1	0,05
Iš viso 40	1892	100

5 lentelė. **Keturnarės priebalsių grupės tarptautiniuose žodžiuose**

Priebalsių grupės	Formų skaičius	Procentai
-nstr-	492	54,9
-kstr-	130	14,6
-pstr-	103	11,5
-kspl-	95	10,6
-kspr-	57	6,4
-nskr-	18	2
Iš viso 7	895	100

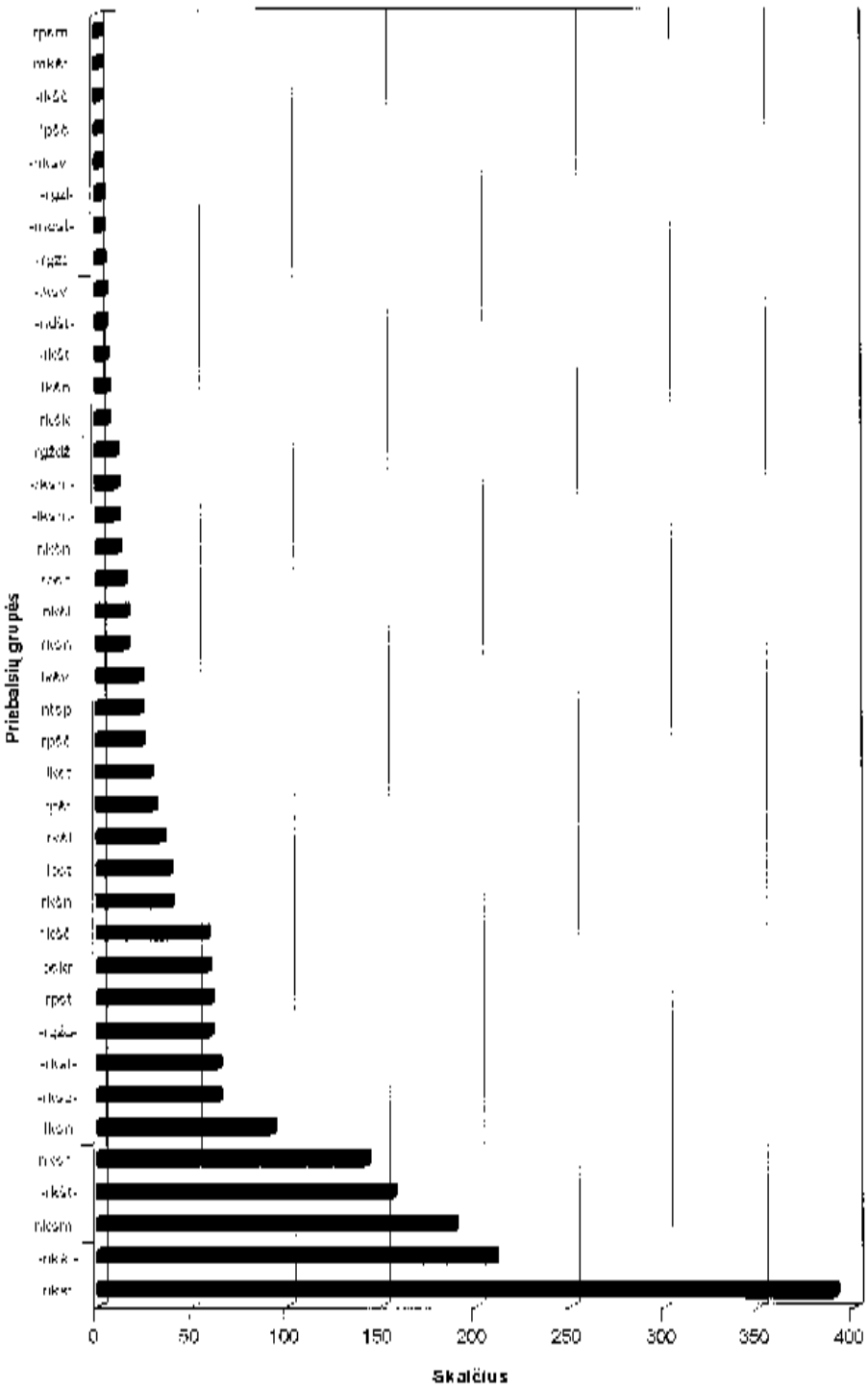

3 pav. Keturnarių priebalsių grupių dažnumas

IŠVADOS

1. Šiame straipsnyje nagrinėjamos 2787 žodžių formos, kurioms būdingos keturnarės priebalsių samplaikos. Tai sudaro tik 0,7% visų tekstyno grožinės literatūros dalies žodžio formų. Vadinasi, keturnariai priebalsių junginiai nėra dažni lietuvių kalboje.

2. Išanalizavus tiriamąją medžiagą, išryškėjo 4 keturnarių priebalsinių samplaikų tipai: 1) -RTST-; 2) -RTSR-; 3) -RSTR-; 4) -TSTR-. Gausiausi ir įvairiausi yra -RTST- tipo priebalsiniai junginiai, rečiausi – -RSTR- ir -TSTR-. Jie būdingesni tarptautiniams žodžiams, dažnai vartojamiems lietuvių kalboje (sudaro beveik trečdalį tiriamų atvejų).

3. Dažniausias ir įvairiausias yra -RTST- priebalsių tipas (1227 atvejai, 44%). Pavartotos 22 įvairių priebalsių grupės. Dažniausiai vartojamos: *-nkst-* (31,8%), *-nkšt-* (17,1%); *-rkšt-*(12,7%); *-rkšč-* (5,1%), kiek retesnės – *-rkst-, -rgžd, -rpst-, -nkšč-, -lpst-, -rpšt-, -lkst-, -rpšč-, -ntsp-, -rgždž-, -rkšk-, -lkšt-, -ndšt-, -mpst-, -rgzd-, -lpšč-, -lkšč-, -mkšt-*. Tik vieną kartą pavartota *-mkšt-*. Rastos 6 priebalsių samplaikų poros, kurių paskutinis priebalsis virsta afrikata (/*t, d*/→/*č, dž*/). Vienuolikoje priebalsių grupių paskutinis arba ir priešpaskutinis priebalsis patiria skardumo-duslumo asimiliaciją. Dviem formoms būdinga ir minkštumo, ir skardumo-duslumo asimiliacija.

4. -RTSR- tipas pagal formų gausumą ir vartojimo dažnumą yra retesnis. Grožinėje tekstyno dalyje pavartota 607 (21,8%) šio tipo priebalsinių junginių. Rasta 17 priebalsių grupių. Iš jų dažniausios: *-nksm-*(31%), *-nksn-*(23,4%), *-lksn-*(15,2%), rečiau vartojamos: *-rkšn-, -rkšl-, -lkšv-, -rksn-, -nkšl-, -rpsn-, -nkšn-, -lksm-, -rksm-, -lkšn-, -lksv-, -rgzl-, -nksv-, -rpsm-*. Dviejų priebalsių samplaikoms (*-lksn-* ir *-nksn-*) būdinga skardumo-duslumo asimiliacija.

5. -TSTR- tipo junginiai vartojami daug rečiau nei -RTST- ir -RTSR-. Jie sudaro 15,9% visų junginių. Šį tipą sudaro tik 5 priebalsių grupės, tačiau jos palyginti gausios. Viena priebalsinė samplaika (*-pskr-*) būdinga lietuviškiems žodžiams, o 4 (*-pstr-*, *-kspl-*, *-kstr-*, *-kspr-*) – tarptautiniams.

6. Visi -RSTR- tipo priebalsių junginiai į lietuvių kalbą yra atėję iš kitų kalbų. Jie sudaro 18,3% visų aptariamų junginių. Rastos tik dvi šio tipo priebalsinės samplaikos: *-nstr-* ir *-nskr-*.

7. Dabartinės lietuvių kalbos tekstyno grožinės literatūros skyriuje iš viso rasta 40 keturnarių priebalsių grupių, būdingų tik lietuvių kalbos žodžių formoms. Dažniausiai vartojama priebalsių grupė *-nkst-* (20,6%). Beveik trečdalį (7 grupės, 32,1%) tekstyne sudaro tarptautinių žodžių formos (dažniausia priebalsių samplaika *-nstr-* (51,6%)).

8. Pirmoje priebalsinės samplaikos pozicijoje dažniausias priebalsis *r* (jis būdingas 17 grupių). Vidurinėje pozicijoje dažniausiai pasitaikanti priebalsių samplaika *-kš-* (14 grupių), nedaug retesnė *-ks-* (11), o galinėje samplaikų pozicijoje vyrauja R tipo priebalsiai (dažniausias *r* (6 grupės)).

Gauta 2002 03 30

Literatūra

Girdenis A. *Teoriniai fonologijos pagrindai*. Vilnius, 1995.

Girdenis A., Karosienė V. Fonemų dažnumai ir lietuvių kalbos dvibalsių fonologinė interpretacija. *Baltistica*. 1995. T. 30(1). P. 67–78.

Karosienė V. Pradinių ir galinių priebalsių derinimas vienskiemenėse vardažodžių šaknyse. *Kalbotyra.* 1985. T. 36(1). P. 18–31.

Karosienė V. Dar dėl lietuvių vardažodinių šaknų fonemų dažnumų. *Kalbotyra.* 1989. T. 40(1). P. 30–35.

Karosienė V. Z. Vokiečių kalbos žodžio pradžios priebalsių junginiai ir afrikatų fonologinės interpretacijos problema (lyginant su lietuvių kalba). *Kalbotyra.* 1983. T. 34 (1). P. 39–48.

Kruopienė I. Stabiliojo centro veiksmažodžių šaknies struktūra. *Kalbotyra.* 2000. T. 48 (1)–49 (1). P. 71–82.

Marcinkevičienė R. Tekstynų lingvistika (teorija ir praktika). *Darbai ir Dienos*. 2000. T. 24. P. 7–64.

Пупкис А. Сочетания согласных в современном литовском литературном языке: Дис. … канд. филол. наук. Ленинград, 1966.

Skirmantas P. Raidžių dažnumas bendrinės lietuvių kalbos rišliuose tekstuose. *Kalbotyra*. 1997. T. 46(1). P. 81–96.

Strimaitienė M. Anglų ir lietuvių kalbų vidinių priebalsių fonotaktika. *Kalbotyra*. 1979. T. 30(3). P. 48–60.

Strimaitienė M., Girdenis A. Priebalsių junginių trukmė kaip atvirosios sandūros indikatorius bendrinėje lietuvių kalboje. *Kalbotyra.* 1978. T. 29(1). P. 61–68.

Agnė Bielinskienė

MEDIAL FOUR-CONSONANT COMBINATIONS AND THEIR FREQUENCY IN LITHUANIAN

S u m m a r y

In this article consonantal combinations were investigated from the part of belles-lettres in the Lithuanian corpus. In the corpus, there were found four main consonantal groups which consist of four consonants: 1) -RTST-; 2) -RTSR-; 3) -RSTR-; 4) -TSTR-. Consonantal combinations of the type -RTST- are most frequent and various. Consonantal combinations of the types -RSTR- and -TSTR- are the rarest. These consonantal groups are more characteristic of internationals words, which are often used in Lithuanian. In total, 40 four-element consonantal combinations were found in the corpus. The consonantal groups *-nkst-* (20.6%) is most frequent, while *-rpsm-* is the rarest (0.05%). In the corpus, almost one third of consonantal combinations are taken from other languages (the most frequent is *-nstr-* (51.6%)).